

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

29

BAHAR 2010

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), **hakemli** bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfa (A4) geçmemelidir. Bir yazarın aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındaki (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100–150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlığının ise İngilizce çevirisi yapılır. Makalelerin sonuna mutlaka Kaynakça eklenmelidir.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarı tanıtan isim ve akademik unvan yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.
- Dergide yayınlanan tüm makalelere fakültemizin web sitesinden ulaşabilirsiniz.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,
Doç. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Doç. Dr. Dr. Fikret Karapınar,
Yard. Doç. Dr. Huriye Martı,
Yard. Doç. Dr. Lütfi Cengiz,
Yard. Doç. Dr. Doğan Kaplan,
Arş. Gör. Dr. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Necmeddin Güney.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsamettin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Orhan Çeker, Prof. Dr. Yusuf Işıcık,
Prof. Dr. Süleyman Toprak, Prof. Dr. Tacettin Uzun,
Prof. Dr. Mehmet Bayyigit, Prof. Dr. Ahmet Yılmaz,
Prof. Dr. Fevzi Günüş, Prof. Dr. Dilaver Güner,
Prof. Dr. A.Saim Antan, Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken,
Prof. Dr. Naim Şahin, Prof. Dr. Bayram Dalkılıç,
Doç. Dr. İsmail Taş, Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr
http://www.ilahiyat.selcuk.edu.tr
ISSN: 1300 – 5057

baskı: sebat ofset matbaacılık 0 332 342 01 53

DÜRZÎ KUTSAL METİNLERİ İÇERİSİNDE YER ALAN BAZI RİSALELERİN TASNİF VE TAHLİLİ

Aytekin ŞENZEYBEK

Dr. S. Ü. İlahiyat Fakültesi,
İslam Mezhepleri Tarihi Araştırma Görevlisi.

GİRİŞ

Dürzîlik XI. asırda, Mısır/Kahire merkezli olarak Fatimi İsmaililiği içerisinde neşet eden, VI. Fatimi Halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'ı Tanrı'nın 72. ve son tecelli makamı olarak kabul eden bir fırkadır. Fırkanın asıl kurucusu ve teorisyeni Hamza b. Ali'dir (23 Rebiyülevvel 375/15 Ağustos 985).

Fırka başlangıçta gizli bir teşkilatlanma süreci geçirmiştir. Bu süreç, fırkanın kuruluş aşamasında dai olarak hizmet eden Anuştekin ed-Derezî'nin (ed-Dürzî) (v. 411/1020) 408/1017 senesinde insanları Dürzî tevhid akidesine açıkça davet etmesiyle son bulur. Bu sebeptendir ki fırka onun ismine nispetle "Dürzîlik" olarak isimlendirilmiştir.

Dürzîlik, kuruluş aşamasında "Müjdeleme Dönemi", "Açık Davet Dönemi" ve "434/1042 Sonrası Dönem" olmak üzere 3 aşama geçirmiştir. Müjdeleme dönemi, davetin ilk nüvelerinin atıldığı, 408/1017 öncesi dönemdir. İsmailiye fırkasının gizli teşkilatlanma ve taraftar toplama metodunun benimsendiği bu dönemle ilgili bilgiler yalnızca Dürzî âlimler tarafından kaleme alınan *Muhtasaru'l-Beyân* ve *Umdetü'l-Ârifin* gibi bazı yazmalarda mevcuttur ve oldukça sınırlıdır.¹ Açık davet dönemi ise Anuştekin ed-Derezî'nin 408/1017 senesinde Dürzî tevhid akidesini açıkça ilan ederek insanları bu akideye imana davet etmesiyle başlar ve Muktena Bahauddin'in 434/1042 senesinde davete giriş çıkışları kapayarak gaybete girmesiyle sona erer. 434/1042 sonrası dönemde ise Dürzîlik, *Resâilü'l-Hikme mecmuası* içerisinde yer alan öğretilerin akidevi esas olarak kabul edildiği, müjdeleme ve açık davet dönemlerinde davete icabet edenler haricinde fırkaya kimsenin kabul edilmediği, aynı şekilde fırkadan ayrılmamanın yasaklandığı, içe kapalı bir fırka hüviyetine bürünmüştür.

Davetin kuruluş aşamalarında "sırfılık" prensibine riayet edildiği görülmektedir. Müjdeleme döneminde gerek teşkilatlanma ve gerekse akidenin halk arasında yayılmasında katı bir gizlilik esası tatbik edilmiştir. Açık davet döneminde

¹ Dönem hakkında detaylı bilgi için bkz. Makarem, Sami Nasib, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 15-16; Abu Izzeddin, Nejla M., *The Druzes A New Study of Their History, Faith and Society*, Leiden 1984, s. 103.

yazılan risalelerden anlaşıldığı kadarıyla, 408/1017 senesiyle el-Hâkim bi-Emrillah'ın ortadan kaybolduğu 411/1021 senesi arasında bu prensip oldukça esnetilmiştir. Nitekim bu tarihler arasında yazılan risalelerin hemen hemen hepsinde Dürzî tevhid akidesi açıkça anlatılmakta, faaliyetlerin gizli olarak yürütülmesi hakkında yok denecek kadar az ifadeler bulunmaktadır. Bununla birlikte el-Hâkim bi-Emrillah'ın ortadan kaybolmasından sonra yazılan risalelerde ise gizlilik esaslarına uyulması konusunda oldukça sık uyarılar bulunduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle açık davet döneminde, fırka mensuplarına karşı baskı ve şiddetin arttığı zamanlarda sırflik prensibinin katı şekilde uygulamaya konulduğu; özellikle el-Hâkim bi-Emrillah'ın hayatta olduğu dönemde ise firkanın inançlarını açıkça ortaya koymakta bu prensibin terk edildiği söylenebilir.

Muktena Bahauddin'in davete giriş çıkışları kapatarak gaybete girdiği H. 434 senesinden günümüze kadar olan dönemde sırflik prensibi en katı haliyle uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde davetle ilgili faaliyetler büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmüş, özellikle Resâilü'l-Hikme ve şerhlerinin muhafazasına önem gösterilmiştir. Yine davetin gerçek anlamda ezoterik² bir hüviyete bürünmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Nitekim fırka mensupları Ukkâl ve Cühhâl olmak üzere iki toplumsal sınıfa ayrılmış; Cühhâl sınıfının Resâilü'l-Hikme içerisinde yer alan ilk dört risale haricindeki diğer risaleleri okuması yasaklanmış; Ukkâl sınıfı da kendi aralarında katmanlara ayrılarak her bir katmana belirli risaleleri okuma yetkisi verilmiştir. Bu durumun sebebi olarak da belli bir alt yapısı olmayan şahısların risalelerin içeriğini yanlış anlama ihtimali gösterilmiştir. Bize göre ise bu durumun asıl sebebi davetin kuruluş aşamasında yaşanan acı tecrübelerden ders alınarak bir daha bu tür üzücü hadiselerin yaşanmasını önlemektir. Resâilü'l-Hikme metinleri içerisinde özellikle Semavi Dinlerin ve Mezheplerinin inançlarını Dürzî akidesi doğrultusunda te'vil eden risalelerin bu din mensupları tarafından tepkiyle karşılanacağı bir gerçektir. Dürzîler, bu metinleri gizleyerek karşılaştıklarını tepkileri önlemeyi de hedeflemiş olabilirler.

Resâilü'l-Hikme, Dürzîler tarafından kutsal kabul edilen risalelerin bir araya getirildiği mecmuaya verilen isimdir.³ *el-Hikmetü's-Şerife, Kitâbü'l-Hikme, Tevhidi Hikmet Kitapları, Hikmet Risaleleri, el-Ma'ûmü's-Şerif, Dürzî Kutsal Risaleleri* gibi isimlerle de bilinmektedir.

Resâilü'l-Hikme 111 risaleden oluşan bir koleksiyondur. Fırka hakkında yapılan araştırmalarda, bu risalelerin yazarlarının firkanın inanç sistemi içerisinde

² Ezoterik: Herkesin anlaması için yazılmamış, yalnızca bir kurum ya da bir okulda, bir mezhepte veya belli bir alanda, oldukça ileri bir düzeye ulaşmış kişiler için saklanan, yalnızca onlar tarafından anlaşılabilir olan inanç, ideoloji ya da öğretiler için kullanılan bir terim. Bkz. Cevzici, Ahmet, "Ezoterik", *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s.328.

³ Bkz. Bedevî, Abdurrahmân, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, 2/514.

⁴ Bkz. Yasin, Enver- es-Seyyid, Vâil- Seyfullah, Bahâuddîn, *Bejne'l-Akl ve'n-Nebiyî*, Paris 1981, s. 21.

“ulvi hudûd” olarak isimlendirilen el-Aklü'l-Küllî, en-Nefsü'l-Küllîye ve et-Talî'nin, Tann'nın 72. ve son tecelli sureti olan el-Hâkim bi-Emrillah devrindeki nasuti (insani) suretleri olan Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi ve Muktena Bahaiddin olduğu yönünde genel bir kabul vardır. Ancak bu genellemenin bazı istisnaları bulunmaktadır. Öncelikle *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf*⁵ risalesinde yer alan “Abdü'l-Muhtar'dan bütün dai kardeşlerine” ifadesinden yazarın Lahik isimli bir dai olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Muktena Bahaiddin tarafından yazılan *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Ewel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr*⁶ isimli atama risalesinde Lahik “eş-Şeyhü'l-Muhtar (seçilmiş şeyh)” olarak vasıflandırılmıştır. *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf* risalesinde geçen “Abdü'l-Muhtar” ifadesi *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Ewel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr* risalesindeki “eş-Şeyhü'l-Muhtar”a işaret etmektedir. Dolayısıyla *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf* risalesinin yazarının Lahik olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bu hususta dikkat çekmemiz gereken bir diğer husus, *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf* dışındaki 110 risalenin yazarının Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi ve Muktena Bahaiddin olduğunun kesin olarak söylenemeyeceğidir. Resâilü'l-Hikme içerisinde yer alan risalelerin yazarlarının belirlenmesinde öncelikle risale içerisinde yazarın açık isminin bulunup bulunmadığına; eğer açık isim zikredilmemişse yazara işaret eden lakap, sıfat gibi herhangi bir ifadenin bulunup bulunmadığına; bu da yoksa risalenin yazım üslubunun yazarı açık olarak zikredilen risalelerden hangisine benzediğine bakılır. Bütün bu incelemeler neticesinde yazarı tespit edilemeyen risaleler “yazarı meçhul risaleler” olarak isimlendirilmektedir. Resâilü'l-Hikme içerisinde yazarı meçhul risalelerin sayısı 14'tür. Dolayısıyla 110 risalenin tümünün zikredilen 3 şahıs tarafından yazıldığını net olarak söylemek imkansızdır.

Resâilü'l-Hikme mecmuası içerisinde yer alan risalelerin yazarlarına göre sınıflandırması şu şekildedir:

Resâilü'l-Hikme mecmuasında yer alan 111 risalenin yazarlarına göre tasnifi şu şekildedir:

- 1- Hamza b. Ali tarafından yazılan risaleler: 26 risale
- 2- İsmail et-Temimi tarafından yazılan risaleler: 5 risale
- 3- Muktena Bahaiddin tarafından yazılan risaleler: 65 risale
- 4- Mürted dai Lahik tarafından yazılan risale: 1 risale
- 5- Yazarı meçhul risaleler: 14 risale

Resâilü'l-Hikme içerisinde yer alan 111 risalenin tasnifinde iki farklı sistem kullanılmıştır: 1- Dörtlü tasnif sistemi 2- Altılı tasnif sistemi. Her iki tasnif sisteminde de risalelerin sayıları ve tertibi aynıdır.

⁵ Resâilü'l-Hikme, *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf*, 25/221-222.

⁶ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Ewel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr*, 45/345-348.

Dürzî fırkası hakkında yaptıkları araştırmalarla tanınan Muhammed Kamil Hüseyin, Abdurrahman Bedevi ve Silvestre de Sacy eserlerinde dörtlü tasnif sistemine göre risalelerin dağılımına yer vermişlerdir.⁷ Ancak De Sacy'nin tasnifinde diğer eserlerde yer alan 111 risaleye *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Esrar* ve *Mecalisî'r-Rahme li'l-Evliyai'* ve'l-Ebrar ve *er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Mecalisî'r-Rahme* isimli risaleler de eklenerek toplam 113 risale bulunmaktadır. Bununla birlikte De Sacy, Hamza senelerinin 9'unda (H. 417) yazıldığı zikredilen risaleler hakkında verdiği bilgilerde, her iki risalenin de Muktenâ Bahâuddîn'e nisbet edildiğini ancak risalelerin üslubunun onun diğer risalelerindeki üslubundan oldukça düşük seviyede olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra her iki risalenin de Hamza b. Ali'nin öğretilerine zıt söylemler ihtiva ettiğini, dolayısıyla bu risalelerin davetten irtidat etmiş kimselerce yazılmış olabileceğini bildirmektedir.⁸

Dörtlü tasnif sistemine göre tertip edilen Resâilü'l-Hikme kitapları içerisinde yer alan risaleler şunlardır:

1. Kitap: 14 risaleden oluşmaktadır. 1. risale olan *Nüşatü's-Sicillî'l-İezî Vücade Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fi Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmî'l-Hâkim*⁹ risalesiyle başlar, 14. risale olan *er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecâbe*¹⁰ ile sona erer.

2. Kitap: 26 risaleden oluşmaktadır. 15. risale olan *er-Risâletü'd-Dâmiğa li'l-Fâsık. Er-Reddü 'ala'n-Nusayrî Le'anehü'l-Mevlâ fi Külli Kevr ve Devr*¹¹ ile başlar, 40. risale olan *Şîrun'n-Nefs ve ma Tefîki İlla Billâh*¹² ile sona erer.

3. Kitap: 28 risaleden müteşekkildir. 41. risale olan *el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn*¹³ ile başlar, 68. risale olan *el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Velîyyi'l-Hakki'l-İmâmî'l-Kâimi'l-Muntazar*¹⁴ ile sona erer.

4. Kitap: 43 risaleden müteşekkildir. 69. risale olan *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Süllemleri Hayati'l-Mûkinîn*¹⁵ ile başlar ve son risale olan *Menşûru'l-Ğaybe*¹⁶ ile sona erer.¹⁷

⁷ Bkz. Hüseyin, Muhammed Kamil, *Tâifetü'd-Dürüz Târîhuha ve Akâidühâ*, Kahire 1960, s. 90-100; Bedevî, a.g.e., 2/519-547; De Sacy, Silvestre, *Exposé De La Religion Des Druzes*, Paris 1938, 1/CCCCXXVI-DXIV.

⁸ Bkz. De Sacy, a.g.e., 1/CCCCXCV- CCCCXCVI.

⁹ Resâilü'l-Hikme, *Nüşatü's-Sicillî'l-İezî Vücade Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fi Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmî'l-Hâkim*, 1/27-34.

¹⁰ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecâbe*, 14/146-159.

¹¹ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'd-Dâmiğa li'l-Fâsık. Er-Reddü 'ala'n-Nusayrî Le'anehü'l-Mevlâ fi Külli Kevr ve Devr*, 15/163-174.

¹² Resâilü'l-Hikme, *Şîrun'n-Nefs ve ma Tefîki İlla Billâh*, 40/288-289.

¹³ Resâilü'l-Hikme, *el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn*, 41/309-319.

¹⁴ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Velîyyi'l-Hakki'l-İmâmî'l-Kâimi'l-Muntazar*, 68/538-551.

Dürzî Kutsal Risaleleri, 111. ve son risale olan *Menşûru'l-Ğaybe*'nin yazılışından yaklaşık 3 asır sonra İsa et-Tenuhi tarafından 6 kitapta cem edilmiş¹⁸, es-Seyyid Cemalü'd-Din Abdullah et-Tenuhi (820-884/1417-1479)¹⁹ tarafından, elimizdeki nüshada birinci cüzün ilk dört sırasında yer alan sicillerin eklenmesiyle son halini almıştır. Altılı tasnifte yer alan ilk kitap "es-Siyer"; ikinci kitap "er-Redd"; üçüncü kitap "el-Cüz"; dördüncü kitap "el-İkâz"; beşinci kitap "el-Mi'râc"; altıncı kitap ise "et-Tevbih" olarak isimlendirilir.²⁰

Resâilü'l-Hikme'nin altılı tasnif sistemindeki düzeni şu şekildedir:

1. Kitap: 14 risaleden müteşekkil olup 1. risale olan *Nüşatü's-Sicillü'l-İezî Vüçide Mu'allakan 'ale'l-Meşhidi fi Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmi'l-Hâkim* risalesiyle başlar, 14. risale olan *Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecdâbe* ile sona erer.

2. Kitap: 26 risaleden müteşekkil olup 15. risale olan *er-Risâletü'd-Dâmiğâ li'l-Fâsik. Er-Reddû 'ala'n-Nusayrî Le'anehü'l-Mevlâ fi Külli Kevr ve Devr* risalesiyle başlar ve 40. risale olan *Şi'run'n-Nefs ve ma Tevfiki İlla Billah* ile sona erer.

3. Kitap: 15 risaleden müteşekkil olup 41. risale olan *el-Vesâyâ's-Seb'a li'l-Muvahhidîn* (el-Cüzü'l-Evvel mine's-Seb'ati Eczâin olarak da isimlendirilir) ile başlar ve 55. risale olan *er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'akkubi ve'l-İftikâd li Edâi mâ Bakıye 'aleynâ min Hedmi Şer'ati'n-Nasâra el-Fesakati'l-Ezddâd²¹* ile sona erer.

4. Kitap: 13 risaleden müteşekkil olup 56. risale olan *el-Mevsûmetü bi Risâleti'l-İkâz ve'l-Bişâre li Ehli'l-Ğafla ve Âli'l-Hakki ve't-Tahâre²²* ile başlar ve 68. risale olan *el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliyyi'l-Hakki'l-İmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar²³* ile sona erer.

5. Kitap: 7 risaleden müteşekkil olup 69. risale olan *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Sülleli Hayati'l-Mûkinîn²⁴* ile başlar ve 75. risale

→

¹⁵ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Sülleli Hayati'l-Mûkinîn*, 69/583-595.

¹⁶ Resâilü'l-Hikme, *Menşûru'l-Ğaybe*, 111/841-843.

¹⁷ Bkz. Hüseyin, a.g.e., s. 90-100; Bedevî, a.g.e., 2/519-547; De Sacy, a.g.e., 1/CCCCCLXVI-DXIV

¹⁸ Bkz. Firro, Kais M., "Druzes", *Encyclopedia of the Qur'an*, Brill 2001, 1/554.

¹⁹ Cemalü'd-Din Abdullah et-Tenuhi hakkında bkz. Muhammed Halil Paşa, *Mu'cemü A'lâmi'd-Dürûz*, Beyrut 1990, 1/280-282; Firro, a.g.m., s. 556-557.

²⁰ Bkz. Yasin v.d., a.g.e., s. 21-22.

²¹ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'akkubi ve'l-İftikâd li Edâi mâ Bakıye 'aleynâ min Hedmi Şer'ati'n-Nasâra el-Fesakati'l-Ezddâd*, 55/417-432.

²² Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûmetü bi Risâleti'l-İkâz ve'l-Bişâre li Ehli'l-Ğafla ve Âli'l-Hakki ve't-Tahâre*, 56/435-441.

²³ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliyyi'l-Hakki'l-İmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar*, 68/538-551.

²⁴ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Sülleli Hayati'l-Mûkinîn*, 69/583-595.

olan *Zikrû'r-Redd 'alâ Ehli't-Te'vîl Ellezîne Yûcibûne Tekrâra'l-Âlihe fî'l-Akmisati'l-Muhtelifê*²⁵ ile sona erer.

6. Kitap: 36 risaleden müteşekkil olup 76. risale olan *Tevbîhu İbni'l-Berberiyye. er-Risâletü'l-Mevsûme bi'd-Dâmiğa li'l-Fâsiki'n-Necesi'l-Fâziha li-Etbâ'ihî Ehli'r-Ridde ve'l-Beles*²⁶ ile başlar ve 111. risale olan *Menşûru'l-Ğaybe*²⁷ ile sona erer.

Gerek dörtlü ve gerekse altılı tasnif sistemine göre düzenlenen Resâilü'l-Hikme mecmuasındaki sıralamada yazım tarihlerinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Örneğin mecmuanın ilk risalesi olan *Nüşatü's-Sicilli'l-Hezî Vücade Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmü'l-Hâkim*'in²⁸ yazım tarihi Zilkade 411/Şubat 1021 iken ikinci risale olan *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr*'in²⁹ yazım tarihi Zilkade 400/Haziran 1010'dur. Bununla birlikte Resâilü'l-Hikme koleksiyonunda yazarlara göre kabaca bir sıralamanın takip edildiği söylenebilir. Buna göre ilk 4 risale Fatimi devlet yetkilileri tarafından İsmaili söylemlere uygun olarak; -Lahik tarafından yazılan 25. risale hariç- 5. risaleden 35. risaleye kadar Hamza b. Ali; 36. risaleden 40. risaleye kadar İsmail et-Temimi; 41. risaleden 111. risaleye kadar olan bölümün de Muktena Bahauddin tarafından fırka inançlarına uygun olarak yazıldığı söylenebilir.

Dürzi kutsal risalelerini yazım tarihlerine göre bir incelemeye tabi tuttuğumuzda risalelerin bazılarında yazım tarihi açıkça zikredildiği, bazılarında ise hiçbir kayıt düşülmediği görülmektedir. Risalelerin 36'sında yazım tarihi açıkça belirtilmiş, kalan 75 risalede ise herhangi bir tarih kaydı düşülmemiştir. *Menşûr İla Âl-i Abdillâh*³⁰ risalesinde ise yalnızca "14 Zilkade Cuma akşamı" ibaresi bulunmaktadır, yıl hakkında bir bilgi verilmemektedir.

Yazım tarihi açıkça zikredilen risaleleri incelediğimiz zaman bu metinlerin tarih kaydında iki tür takvim kullanıldığı görülmektedir: 1- Hamza Seneleri 2- Hicri Takvim.

"Hamza Seneleri" Dürzîler tarafından geliştirilmiş olan fırkaya has bir takvimdir. Bu takvim Dürzî davetinin açık olarak ilan edildiği 408/1017 senesiyle başlar. Hamza b. Ali'nin ilk gaybetinin gerçekleştiği H. 409 senesi ise davetin duraksaması ve ed-Derezî liderliğindeki zıtların faaliyetlerini yoğunlaştırması ge-

²⁵ Resâilü'l-Hikme, *Zikrû'r-Redd 'alâ Ehli't-Te'vîl Ellezîne Yûcibûne Tekrâra'l-Âlihe fî'l-Akmisati'l-Muhtelifê*, 75/678-683.

²⁶ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu İbni'l-Berberiyye. er-Risâletü'l-Mevsûme bi'd-Dâmiğa li'l-Fâsiki'n-Necesi'l-Fâziha li-Etbâ'ihî Ehli'r-Ridde ve'l-Beles*, 76/687-696.

²⁷ Resâilü'l-Hikme, *Menşûru'l-Ğaybe*, 111/841-843.

²⁸ Resâilü'l-Hikme, *Nüşatü's-Sicilli'l-Hezî Vücade Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmü'l-Hâkim*, 1/27-34.

²⁹ Resâilü'l-Hikme, *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr*, 2/35-36.

³⁰ Resâilü'l-Hikme, *Menşûr İla Âl-i Abdillâh*, 90/769-771.

rekçe gösterilerek bu takvim sistematüğinden çıkartılmıştır. Bu sebeple, Hamza senelerinin birincisi H. 408, ikincisi H. 410, üçüncüsü H. 411... olarak devam eder. Bu durum özellikle risalelerin yazım tarihlerinin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken bir husustur. Hamza seneleri 12 aydan oluşur. Bu ayların isimleri ve süreleri ise hicri takvimde kullanılanlar ile aynıdır. Makalemizde Hamza Seneleri ile kayıt düşülen risalelerin hem hicri hem de miladi takvimdeki karşılıkları belirtilmiştir.

Yazım tarihi açıkça zikredilen 36 risalenin 33'ünde Hamza Seneleri, 3'ünde ise Hicri Takvim kullanılmıştır. 1, 2 ve 59. risaleler Hicri Takvimle tarihlenmiştir. Yine bu 36 risaleden bir risale hariç diğerlerinin davetin açıkça ilan edildiği 408/1017 ile davete giriş-çıkışların kapatıldığı 434/1042 seneleri arasında yoğunlaştığı görülmektedir. *es-Sicillü'l-Menhiyyü fihî 'ani'l-Hamr*³¹ risalesi ise Zilkade 400/Haziran 1010 senesinde yazılmıştır.

Resâilü'l-Hikme mecmuası içerisinde yazım tarihleri açıkça zikredilen risaleleri incelediğimizde karşımıza çıkan diğer bir husus, Zilkade 411/Şubat 1021 tarihinde yazılan *Nüşatü's-Sicillü'l-Hezî Vücade Mu'allakan 'ale'l-Meşdhidi fî Gaybeti Mevlânâ el-İmâmî'l-Hâkim* risalesi ile Muharrem 418/Şubat 1027 senesinde yazılan *Taklîdü Lâhikî't-Taklîdi'l-Ewel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr* risalesi arasında kayıtlı herhangi bir risalenin bulunmamasıdır. Bir başka ifade ile Zilkade 411 senesi ile Muharrem 418 yılı arasında yazılmış bir risale bulunmamaktadır.

Risaleler, Dürzî tevhid akidesine uygun olarak Tann'yı yaratılmışlardan tenzih eden, O'nu sıfat ve vasıflandırmalardan daha yüce tutan ifadelerin yer aldığı mukaddime kısmı ile başlar. Daha sonra risalenin ana konusuna geçilir. Ana konuyla ilgili olarak yazar mantıklı deliller ileri sürer, yerine göre Semavi Dinlerin Kutsal Kitaplarından, İsmaili Hikmet Meclislerinde yapılan konuşmalardan, farklı filozofların sözlerinden örnekler vererek bu örnekleri Dürzî akidesi doğrultusunda te'vil eder. Yazar ana konudan sonra kıyamet günü, mükâfat ve ceza ile ilgili hatırlatmalarda bulunur. Risaleler yazım tarihinin belirtildiği satırların ardından gelen dua ve selam ile sona erer.

Resâilü'l-Hikme koleksiyonu içerisinde yer alan risaleler, Dürzî yazar es-Sa'dî'nin de belirttiği üzere, diğer sırmı mezheplerde olduğu gibi fırka liderleri tarafından davetin teşkilatlanma sistemine göre iklim ve adalara bölünen yeryüzünün farklı bölgelerinde yaşayan fırka mensupları ile yapılan yazışmalardır.³² Bu yazışmaların tümü tek bir konuya hasredilmemiştir. Her bir risalenin yazılış gayesine göre farklı konuları bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle makalemizde yalnızca Resâilü'l-Hikme mecmuası içerisinde yer alan "Dürzî Akidesini Açıklayan" ,

³¹ Resâilü'l-Hikme, *es-Sicillü'l-Menhiyyü fihî 'ani'l-Hamr*, 2/35-36.

³² Bkz. es-Sa'dî, Nebîh Mahmud, *Mezhebü't-Tevhid (ed-Dürzîyye) fî Makâlâti Aşer*, Dimeşk 1993, s. 37.

“Semavi Dinlerin ve Mezheplerinin İnançlarını Dürzî Akidesi Doğrultusunda Te’vil Eden” ve “Muamelatla İlgili Risaleler”i inceleyecek, risalelerin yazılış gayesi ve içeriği hakkında kısa bilgiler vereceğiz.

Makalemizde esas aldığımız Resâilü'l-Hikme mecmuası, altılı tasnife göre düzenlenmiş 111 risaleden oluşan ve Dâr lieclî'l-Ma'rife tarafından Lübnan'da, M. 1986 senesinde tek cilt halinde neşredilen beşinci baskıdır. Mukaddime bölümüyle birlikte 843 sayfa olan eser, içerisinde yer alan risalelerden bazılarının yazma nüshalarının fotokopilerini ihtiva etmekte olup yayınevi tarafından yapılan şerhlerle kullanışlı bir mahiyet arz etmektedir.

A- Dürzî Akidesini Açıklayan Risaleler:

Bu sınıfa dâhil olan risaleler Dürzî akidesini ortaya koyan, onların gerçekliğini akli ve mantıki delillerle ispatlamaya çalışan risalelerdir. Bununla birlikte belirtmemiz gerekir ki Resâilü'l-Hikme mecmuası içerisinde yer alan bütün risalelerde Dürzî akidesine dair bilgiler elde etmek mümkündür. Ancak bu sınıfa dahil olan risaleler dışındaki diğer risalelerin asıl hedefi akideyi açıklamak, ispatlamak değildir. Bu tür risalelerde yalnızca ana konuyu destekleme mahiyetinde akidevi konular ele alınmaktadır. Halbuki bu sınıfa dahil ettiğimiz risaleler yazılış gayesi ve içeriği bakımından yalnızca inanç konularını ele almakta, onları mantıki delillerle ispatlamaya çalışmaktadır.

I- er-Risâletü'l-Mevsûme bi Bedvi't-Tevhîd li Da'veti'l-Hak³³

Risalenin yazım tarihinin kaydedildiği satırlarda hem Hamza Seneleri hem de Hicri takvim kullanılmıştır. Buna göre risalenin yazıldığı tarih Hamza Senelerinin 1. yılı Ramazan ayı; Ramazan 408'dir (Ocak 1018). Risalede yazar açıkça zikredilmemekle birlikte içerikten Hamza b. Ali'nin olduğu anlaşılmaktadır. Bu risale *en-Nakzü'l-Hafıyy* risalesini tamamlar niteliktedir. *en-Nakzü'l-Hafıyy*'de İslam Dininin velayet ve cihadla birlikte 7 şartı neshedilmiş, bu risalede ise neshedilen İslam erkanın yerine *Hisal* ve *Vesaya*³⁴ olarak isimlendirilen Dürzî akidesinin 7 temel prensibi ikame edilmiştir. Risalede Tann'nın insan suretindeki tecellisinin Dürzî akidesinin temelini oluşturduğu vurgulanmakta, bütün dinlerin özünü oluşturan ancak peygamberler tarafından üzerlerinin örtüldüğü iddia edilen Dürzî tevhid inancının, Tann'nın el-Hâkim bi-Emrillah suretinde tecelli etmesiyle açığa çıktığını dolayısıyla başta İslam şeriatı olmak üzere bütün dinlerin şeriatlarının hükmünün ortadan kalktığı açıklanmaktadır. Yine bu risalede Hamza b. Ali'nin,

³³ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Bedvi't-Tevhîd li Da'veti'l-Hak*, 7/64-68.

³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Şenzeybek, Aytekin, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008, s. 304-331.

kiyamet gününde kılıcıyla Dürzî akidesine inanmayan münkirlerden mazlum Muvahhidlerin intikamını alacağı vurgulanmaktadır.

2- Risâletü'l-Belâğ ve'n-Nihâye fi't-Tevhîd ilâ Kâffeti'l-Muvahhidîne'l-Müteberriîn mine't-Telhîd³⁵

Hamza Senelerinin 2. yılı Muharrem ayında (Muharrem 410/Mayıs 1019) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Yazar bu risalesinde Tanrı'nın Lahuti yönü hakkında detaylı açıklamalar yaptıktan sonra Lâhut olan Tanrı'nın nasuti (insani) surette tecelli etmesinin sebepleri ve gerekliliği hakkında bilgiler verir. Risale Anuştekin ed-Derezi hakkında Hamza b. Ali'nin görüşlerini açıklaması yönüyle de önemlidir. Risalede ayrıca Hisal ve Vesaya'nın "Sıdk'u'l-Lisan", "Hıfzü'l-lhvan", "et-Teslim li-Emrih", "er-Rızâ bi-Fi'lihî Keyfe ma Kâne" prensipleri; kıyamet günü, ahiret hayatında diğer din mensuplarından alınacak vergiler; "sıdk" ve "kızb" terimlerinin Dürzî akidesinde ifade ettiği anlamlar gibi konularda detaylı açıklamalar vardır.

3- el-Mevsûmetü bi Keşfi'l-Hakâik³⁶

Hamza Senelerinin 2. yılı Ramazan ayında (Ramazan 410/Aralık 1019) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Risalede Tanrı'nın Lahuti yönü; ruhani hududun yaratılışı ve fonksiyonları hakkında detaylı açıklamalar yapıldıktan sonra Dürzî akidesinin temelini teşkil eden, Tanrı'nın ve ruhani hududun insan suretindeki tecellisinin zarureti delillendirilmeye çalışılmaktadır. Bir başka ifadeyle risalede Dürzî yaratılış inancı ilk yaratılan varlık olarak kabul edilen el-Aklü'l-Küllî'den başlamak üzere ele alınmakta; cismani âlemin yaratılması ile birlikte Tanrı'nın nasuti suretteki el-Aliyyü'l-A'la, el-Bar ve el-Hâkim tecellileri hakkında oldukça detaylı bilgiler verilmektedir. Bunun yanında Dürzî akidesindeki ruhani hudud inancının (el-Aklü'l-Küllî, en-Nefsü'l-Küllîye, el-Kelime, es-Sabık, et-Tali), Fatımi İsmaili akidesindeki hudud inancından farkı ortaya konulmaktadır. Risalede ayrıca harflerin rakamsal değerlerinden yola çıkılarak Dürzî akidesi ile ilgili sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

4- er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecâbe³⁷

Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Yazılış tarihi belirtilmemiştir. Risalede esas olarak dailerden biri tarafından Hamza b. Ali'ye gönderilen ve "ilm-i hakiki"yi

³⁵ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü'l-Belâğ ve'n-Nihâye fi't-Tevhîd ilâ Kâffeti'l-Muvahhidîne'l-Müteberriîn mine't-Telhîd*, 9/73-82.

³⁶ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûmetü bi Keşfi'l-Hakâik*, 13/130-145.

³⁷ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecâbe*, 14/146-159.

talep eden bir mektuptaki sorulara cevap verilmektedir. Hamza b. Ali burada ilk olarak dailerin yaratılış öyküsünü, onların önemini, mertebelerini ve fonksiyonlarını açıklamaktadır. Hemen ardından kendisinin hakikati olan el-Aklü'l-Küllî'nin maddi âlem yaratılmadan önce insanlara yazmış olduğu mektuptaki cümleleri tek tek tefsir eder. Bu tefsirinde Hamza b. Ali kendisinin "illetü'l-ilel" ve "sebebü'l-esbab" isimlerinden yola çıkarak bütün maddi âlemin kaynağının kendisi olduğunu vurgular. Hamza b. Ali, ez-Zıddü'r-Ruhani'nin yaratılışını da bu risalesinde ele almaktadır. Yine risalede Tanrı'nın insan suretinde tecelli ederek insanlara onların dilinden kendini anlatmasının mantığı açıklamalarına, O'nun cismani âlemdeki tecelli devirlerine ve sürelerine de yer verilmektedir. Son olarak risalede *Besmele-i Şerifin* Dürzî akidesinde ifade ettiği anlam da açıklanmaktadır.

5- er- Risâletü'l-Mevsûme bi'r-Rızâ ve't-Teslim ilâ Kâffeti'l-Muvahhidîn ve ilâ Cemî'i men Şekke fi Mevlânâ Celle Zikruhû ve fi Veliyyihî Kâimi'z-Zemân 'Aleyhi's-Selâm³⁸

Hamza Senelerinin 2. yılı Rebiulahir ayında (Rebiulahir 410/Ağustos 1019) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Hamza b. Ali bu risalesinde önce el-Hâkim bi-Emrillah'ın ulûhiyetini ispatlamaya çalışıyor. Hemen ardından kendisinin yegâne imam olduğunu, özü olan el-Aklü'l-Küllî'nin, el-Bar dönemindeki tecellileri ve onların natıklarla (Peygamberlerle) olan mücadelesini açıklar. Yine Hamza b. Ali, Anuştekin ed-Derezi'nin niçin imam olamayacağı hususunu kendi açısından değerlendirmeye tabi tutar ve kendisinin yegâne imam olduğunu vurgular. Risalede ed-Derezi'nin el-Berzei'yi para ve mal ile satın aldığı iddia edilir.

6- Risâletü't-Tenzih ilâ Cema'ati'l-Muvahhidîn ve Rufi'at ile'l-Hazreti'l-Lâhûtiyye ve Utlikat³⁹

Hamza Senelerinin 2. yılı Cemaziyelahir ayında (Cemaziyelahir 410/Ekim 1019) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Risalede öncelikle Dürzî ruhani hudud inancı ile Fatimi İsmaili akidesindeki ruhani hudud inancı arasındaki farklılıklar anlatılır. Dürzî akidesine göre 5 ulvi hudud karşısında 5 zıdd vardır. Hamza b. Ali bu noktadan hareketle kendisine muhalif olan ve ez-Zıdd olarak isimlendirilen 5 kişinin, Hz. Muhammed ve ilk 4 halifenin kendi dönemindeki nasuti suretleri olduğunu şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır: "...Muhakkak ki Abdurrahim b. İlyas, Natık Muhammed b. Abdillâh; Abbas b. Şuayb, el-Esas Ali b. Abdimenaf; o ikisinin mütemmimi Hatkin ed-Dai, Ebu Bekir; o ikisinin lahiki (peşi sıra geleni) Cafer ed-Darir, Ömer b. Hattab ve Kadî'l-Kudat Ahmed b. el-Avvam ise Osman b.

³⁸ Resâilü'l-Hikme, er-Risâletü'l-Mevsûme bi'r-Rızâ ve't-Teslim ilâ Kâffeti'l-Muvahhidîn ve ilâ Cemî'i men Şekke fi Mevlânâ Celle Zikruhû ve fi Veliyyihî Kâimi'z-Zemân 'Aleyhi's-Selâm, 16/175-184.

³⁹ Resâilü'l-Hikme, Risâletü't-Tenzih ilâ Cema'ati'l-Muvahhidîn ve Rufi'at ile'l-Hazreti'l-Lâhûtiyye ve Utlikat, 17/185-194.

Affan'dır."⁴⁰ Risalede alt dereceli hududun kimliği ve fonksiyonları da açıklanmaktadır.

7- el-Mevsûme bi Risâleti'n-Nisâi'l-Kebîra⁴¹

Risalede yazar ve yazılış tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Bir başka ifade ile yazarı meçhul risalelerdendir. Ancak üslup olarak Hamza b. Ali'nin risalelerine benzemektedir. İçeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, bu risale yazıldığı esnada el-Hâkim bi-Emrillah hayattadır. Dolayısıyla bu risalenin yazılış tarihinin H. 410 olduğu tahmin edilmektedir.⁴² Risalenin içeriğinden, o dönemde Dürzî öğretilerinin talim edildiği meclisler kurulduğu; bu risalenin ise yalnızca kadınlara has olarak tertip edilmiş olan bir mecliste, el-Hâkim'in ulûhiyeti, İslam erkânının te'vili, sıdk ve güzel ahlak sahibi olmanın önemi hakkında açıklamalar yapıldığı anlaşılmaktadır.

8- Zikrû Ma'rifeti'l-İmâm ve Esmâi'l-Hudûdi'l-'Ulviyye Ruhâniyyen ve Cismâniyyen⁴³

Risalenin yazarı ve yazılış tarihi belirtilmemiştir. Bu risale de yazarı meçhul risalelerdendir. Risalede 5 ulvi hududun ruhani ve cismani isimleri, sıfatları, künyeleri ve Dürzî davetindeki mertebeleri açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu isim, sıfat ve lakaplar özellikle yazarı açıkça zikredilmeyen risalelerin kim tarafından yazıldığına tespiti açısından önemlidir.

9- Risâletü't-Tahzîr ve't-Tenbîh⁴⁴

Hamza b. Ali tarafından yazılmış olan bu risalede yazım tarihi belirtilmemiştir. Yazar bu risalesinde el-Aklü'l-Küllî'nin insani sureti olarak kendisinin gerek zamanın yaratılmasından önceki ruhani âlemde, gerek maddi âlemin yaratılmasından kendi zamanına ve gerekse Dürzîlerin bütün âleme hükmedeceği kıyamet gününde yüklendiği fonksiyonları açıklamaktadır. Yine Hamza b. Ali bu risalede, fırka mensuplarını mükâfatla müjdelerken, düşmanları da "İntikam ve Öç Alma Günü" olarak isimlendirilen kıyamet gününde başlarına gelecekler hakkında uyarmakta; fırka mensuplarının birbirilerini korumalarını tavsiye etmekte; Hikmet'in yani Dürzî tevhid inancının ehil olmayanlardan korunmasını emretmektedir.

⁴⁰ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü't-Tenzîh ilâ Cema'ati'l-Muvahhidîn ve Rufî'at ile'l-Hazreti'l-Lâhûtiyye ve Utlakat*, 17/190.

⁴¹ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti'n-Nisâi'l-Kebîra*, 18/195-201.

⁴² Bkz. Hüseyin, a.g.e., s. 93.

⁴³ Resâilü'l-Hikme, *Zikrû Ma'rifeti'l-İmâm ve Esmâi'l-Hudûdi'l-'Ulviyye Ruhâniyyen ve Cismâniyyen*, 32/240-241.

⁴⁴ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü't-Tahzîr ve't-Tenbîh*, 33/242-245.

10- er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-l'zâr ve'l-lnzâr eş-Şâfiye li Kulûbi Ehli'l-Hakki mine'l-Marazı ve'l-lhtiyar⁴⁵

Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Yazım tarihi açıkça zikredilmemiştir. Ancak risalede yer alan "Ey kardeşlerim! Biliniz ki benim gaybetim sizler ve bütün dinlerin mensupları için bir imtihandır"⁴⁶ ifadesinden hareketle bu risalenin H. 41 I senesinin son aylarında yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hamza b. Ali'nin gaybeti, el-Hâkim bi-Emrillah'ın ortadan kaybolduğu H. 27 Şevval 41 I senesinin birkaç ay sonrasına rastlamaktadır.

Risale konu olarak *et-Tahzîr ve't-Tenbîh*⁴⁷ risalesinin devamı gibidir. Hamza b. Ali bu risalesinde de kendisinin yüklenmiş olduğu fonksiyonları sıralamakta; fırka mensuplarına kendisinin gaybete gireceğini haber vermekte; kendisinden sonra fırkanın akidesine inananların imanlarını sağlam tutmaları yönünde öğütler vermekte ve kendisinin gaybetinden sonra başka imamlar edinmemeleri hususunda ikazlarda bulunmaktadır. Risalede önemle üzerinde durulan bir başka husus ise diğer şeriatların hükümlerinin iptal olduğudur.

11- Kitab fîhi Taksîmü'l-'Ulûm ve İsbâtü'l-Hakk ve Keşfü'l-Meknûn⁴⁸

İsmail et-Temimi tarafından Hamza Senelerinin 3. yılı Muharrem ayında (Muharrem 41 I/Nisan 1020) yazılmıştır. et-Temimi bu risaleyi yazma sebebini şu şekilde açıklar: "İlimlerin taksimi ve gizli olanın ortaya çıkartılması hususundaki konuya cevap vermek istediği zaman Efendim Kaimü'z-Zaman (Hamza b. Ali)... bu konuyu tasnif etmemi bana emretti..."⁴⁹

İsmail et-Temimi bu risalesinde ilimleri 5'e ayırır: 1- İlmü'z-Zahir 2- İlmü'l-Batın 3- İlmü Tıbbî't-Tabia 4- İlmü Tıbbî'l-Hayavan 5- Tevhid. Bunlardan ilk ikisi dinle, diğer ikisi tabiatla, sonuncusu ve en önemlisi ise Dürzî tevhid akidesi ile ilgilidir. et-Temimi risalesinde, gerek Tann'nın, gerek ruhani hududun ve gerekse zıddların maddi âlemdeki tecellilerini ortaya koymakta, fırkanın ilahi dinlerin peygamberlerine karşı bakış açısını net bir şekilde anlatmaktadır. Risalede Tann'nın tecelli devirleri hakkında bilgiler verilmekte, özellikle 71. tecelli makamı olan el-Bar devrinde ruhani hududun ve zıddların tecelli ettiği insani suretlerin bir kısmı isimleriyle birlikte açıklanmaktadır. Yine bu devirde ruhani hududun ve zıddların birbirleri ile olan mücadeleleri ortaya konulmaktadır. Risalede ayrıca el-Hâkim bi-Emrillah'ın hazırlık zuhurları isimleriyle açıklanmaktadır.

⁴⁵ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-l'zâr ve'l-lnzâr eş-Şâfiye li Kulûbi Ehli'l-Hakki mine'l-Marazı ve'l-lhtiyar*, 34/246-249.

⁴⁶ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-l'zâr ve'l-lnzâr eş-Şâfiye li Kulûbi Ehli'l-Hakki mine'l-Marazı ve'l-lhtiyar (el-l'zâr ve'l-lnzâr)*, 34/248.

⁴⁷ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü't-Tahzîr ve't-Tenbîh*, 33/242-245.

⁴⁸ Resâilü'l-Hikme, *Kitab fîhi Taksîmü'l-'Ulûm ve İsbâtü'l-Hakk ve Keşfü'l-Meknûn*, 36/258-270.

⁴⁹ Resâilü'l-Hikme, *Kitab fîhi Taksîmü'l-'Ulûm ve İsbâtü'l-Hakk ve Keşfü'l-Meknûn*, 36/259-260.

12- el-Mevsûme bi Risâleti'z-Zinâd ve's-Sebîlü'l-Vâzih li't-Tâlibi'l-Mürtâd⁵⁰

Yazarın ve yazılış tarihi açıkça belirtilmemiştir. Ancak gerek yazım üslubu ve gerekse risalenin içeriğinden yazarın İsmail et-Temimi olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. et-Temimi bu risalede ruhani suretlerin varlığını en-Nefs (et-Temimi'nin ruhani âlemdeki ismi) ile el-Akl'ın (Hamza b. Ali'nin ruhani âlemdeki ismi) Tanrı'nın (el-Hâkim bi-Emrillah) onayı ile birleşmesi neticesinde meydana geldiğini vurgulamaktadır. Yazar bu durumu ateşin ortaya çıkmasına benzetir. Ateşin ortaya çıkabilmesi için çakmak taşı, bundaki gizli kıvılcımı ortaya çıkartacak bir diğer taş ve nihayet bunları birbirine sürtecek bir irade gerekir. Bu üçü bir araya geldiği vakit ateş ortaya çıkar. et-Temimi buradaki çakmak taşının dışı varlık mahiyetindeki en-Nefs, normal taşın erkek varlık mahiyetindeki el-Akl ve bu ikisini birbirine sürterek ateşi ortaya çıkartan iradenin ise Tanrı olduğunu bildirir. Bu üç unsurun biraya gelmesiyle ruhani suretler yaratılmıştır. Risalede pek çok Kur'an ayeti, özellikle ahiretle ilgili ayetler Dürzî akidesi çerçevesinde te'vil edilmiştir.

13- el-Mevsûme bi Risâleti'ş-Şem'a⁵¹

İsmail et-Temimi tarafından yazılmıştır. Yazım tarihi açıkça zikredilmemekle birlikte risalenin sonunda yer alan "Hz. Lahutiyyet'e (el-Hâkim bi-Emrillah'a) sunuldu ve onay alındı"⁵² ibaresinden bu risalenin el-Hâkim bi-Emrillah hayatta iken yani H. 27 Şevval 411 tarihinden önce yazıldığını söyleyebiliriz. Risalede Dürzî inancındaki 5 ulvi hudud 5 kollu şamdan içerisindeki 5 muma benzetilir. Bu beş hududu tam manasıyla bilmeyen kimselerin tevhibi de tam manasıyla bilemeyeceği vurgulanır. et-Temimi bu risalesinde "kafir", "müşrik" ve "mülhid" kavramlarına Dürzî inancına göre açıklamalar getirir.

14- er-Risâle bi'r-Rüşdi ve'l-Hidâye⁵³

İsmail et-Temimi tarafından yazılmıştır. Yazım tarihi açıkça belirtilmemiştir. et-Temimi bu risalesinde önce kendisinin isim ve sıfatlarıyla davetteki konumunu açıklamakta; sonra el-Akl'ın ve en-Nefs'in yaratılışını anlatmakta, davet mensuplarının kutsal risaleleri ve Dürzî tevhib akidesini ehil olmayanlardan korumalarını, hakiki ilmi elde etmek için çaba göstermelerini istemekte ve onlara ahiretle ilgili uyarılarda bulunmaktadır.

⁵⁰ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti'z-Zinâd ve's-Sebîlü'l-Vâzih li't-Tâlibi'l-Mürtâd*, 37/271-276.

⁵¹ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti'ş-Şem'a*, 38/277-281.

⁵² Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti'ş-Şem'a*, 38/281.

⁵³ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâle bi'r-Rüşdi ve'l-Hidâye*, 39/282-287.

15- el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn⁵⁴

Atlı tasnif sistemine göre tanzim edilen Resâilü'l-Hikme metinleri içerisinde üçüncü cüzün ilk risalesidir. Yazarı ve yazılış tarihi hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu sebeple yazarı meçhul risalelerden kabul edilir. Üslup açısından Muktena Bahaüddin'in risalelerine benzemektedir. Risalenin ismi pek çok kaynaktan farklıdır. 1986 yılında yayınlanan *Resâilü'l-Hikme*'de⁵⁵ ve M. Kamil Hüseyin'in *Taifetü'd-Dürüz*⁵⁶ isimli eserinde bu risalenin ismi *el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn* olarak geçmektedir. Ancak farklı kütüphanelerde bulunan yazma nüshalarda farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Ürdün Üniversitesinde bulunan yazmada bu risalenin ismi *el-Cüzü'l-Evvel mine's-Seb'ati Ecza*⁵⁷ iken Bibliothèque Nationale'de bulunan farklı yazma nüshalarda birbirinden farklı şu isimler görülmektedir: *el-Cüzü'l-lezi Yübtedeü biha*; *el-Cüzü's-Salis mine's-Seb'ati Ecza*; *el-Cüzü'l-Evvel mine's-Seb'ati Ecza*.⁵⁸

Bazı yazarlar risalenin başlığında geçen "7 Cüzden Birinci Cüz ya da 7 Cüzden Üçüncü Cüz" ifadelerinden yola çıkarak Resâilü'l-Hikme'nin 7 cüzden meydana geldiğini iddia etmektedir.⁵⁹ Ancak buradaki 7 cüz ifadesi ile kastedilen muhtemelen Dürzî akidesinde "Hisal ve Vesaya" olarak isimlendirilen 7 ahlaki prensiptir. Çünkü risalenin içeriğine baktığımız zaman ele aldığı konunun hisal ve vesayanın yalnızca ilki ve en önemlisi olarak kabul edilen ve İslam Dinindeki namaz ibadeti yerine ikame edilen Sıdkü'l-Lisan (Doğru Sözlü Olmak) olduğunu görmekteyiz. Ancak diğer prensipler sonraki risalelerde ele alınmamıştır. Bu noktadan hareketle Hisal ve Vesayanın tamamını açıklamaya niyet eden yazarın bu risalesinde yalnızca ilk prensibi açıkladığı için risaleye *el-Cüzü's-Salis mine's-Seb'ati Ecza* (7 Cüzden Üçüncü Cüz) veya *el-Cüzü'l-Evvel mine's-Seb'ati Ecza* (7 Cüzden Birinci Cüz) ismini verdiğini söyleyebiliriz. Risalede Sıdk ve Kizb kavramlarının Dürzî inancında ifade ettiği anlamlar detaylı olarak ele alınmaktadır.

16- er-Risâletü's-Şâfiye li Nufûsi'l-Muvahhidîn el-Mümerridâti li Kulûbi'l-Mukassırîn el-Cahidîn⁶⁰

Muktena Bahaüddin tarafından yazılmıştır. Risalede yazılış tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bahaüddin bu risalesinde, fırka mensuplarının

⁵⁴ Resâilü'l-Hikme, *el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn*, 41/309-319.

⁵⁵ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn*, 41/309.

⁵⁶ Bkz. Hüseyin, a.g.e., s. 95.

⁵⁷ Bkz. Bağlıoğlu, Ahmet, "Dürziliğin Temel Kaynakları: Dürzi Risaleleri", *Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Elazığ 2003, s. 188.

⁵⁸ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn*, 41/309.

⁵⁹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, s. 10-11.

⁶⁰ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü's-Şâfiye li Nufûsi'l-Muvahhidîn el-Mümerridâti li Kulûbi'l-Mukassırîn el-Cahidîn*, 58/453-462.

imanlarını ve davete olan güvenlerini sağlamlaştırmak istemektedir. Risalede Dürzî tevhid inancının akli ve mantıkî temellere dayandırılmak istendiği görülmektedir. Bahâuddîn risalesinde mabuda itaat anlamında tevhide işaret eden dinleri 3 gruba ayırır: 1- Ehlü't-Tenzil: Yazar bu grubu "kendisinde eksiltme ya da fazlalaştırma olmayan şeriat ehli" olarak tanımlar. 2- Ehlü't-Te'vil: Tevhidi söz, mantık ve kelam-ı lâfzî ile arayan ve bir insanın lafızları arttırması ve eksiltmesi gibi tevhide arttırma, eksiltme yapan gruptur. 3- Muvahhidler: Mevla'yı kalpleri ile tevhid eden, O'nu doğru düşünce ve akilla tenzih eden, sınırlamayla, sözle, suret veya nas yoluyla değil de doğru fikirle O'nu tevhid eden grup."⁶¹ Risalede Hamza b. Ali tevhidi bilmenin yegâne vasıtası; arifler ise insani surette tecelli eden Tanrı'nın lâhutunun hakikatini bilen Muvahhidler (Dürzîler) olarak tanımlanmaktadır.

17- er-Risâletü'l-Mevsûme bi Te'dbî'l-Veledi'l-Âk mine'l-Evlâd, el-Ġâfil 'an Tağyîni's-Suveri'l-'Asiye 'inde'l-İntikâl fî Dâri'l-Me'âd ve Rucû'i Enfûsihâ ile'l-İnsîfâl ba'de'l-Uluvi bi Musâhabeti'l-Ezdzâd⁶²

Risalede gerek yazar ve gerekse yazılış tarihi hakkında herhangi bir kayıt ya da ipucu bulunmamaktadır. Yazarı meçhul risalelerdendir. Risalede iki inanç konusu ele alınmaktadır: Bunlardan ilki, başlıktan da anlaşılacağı üzere, ruhların Tekammüsü⁶³ ve Dürzî tevhid inancına inanmayan nefislerin tekammüsteki durumları. Risalede ele alınan ikinci konu ise kıyamet gününde "küfrün kaynağı" olarak nitelendirilen Kâbe'nin ve Dürzîler dışında kalan diğer insanların içine düşeceği olumsuz durum ürpertici tarzda tasvir edilmektedir. Bahauddin bütün bu konuları "dini terbiyeye muhtaç olan çocukların gaflette olan nefislerini uyandırmak için" anlattığını bildirmektedir.

18- er-Risâletü'l-Mevsûme bi Temyîzi'l-Muvahhidîn et-Tai'în, min Hizbi'l-Usâti'l-Fesakati'n-Nakisîn⁶⁴

Muktena Bahauddin tarafından yazılmış olan risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Risalenin isminden de anlaşılacağı üzere bu

⁶¹ Resâilü'l-Hikme, er-Risâletü's-Şâfiye li Nufûsi'l-Muvahhidîn el-Mümemirdâti li Kulûb'l-Mukassırîn el-Cahidîn, 58/460.

⁶² Resâilü'l-Hikme, er-Risâletü'l-Mevsûme bi Te'dbî'l-Veledi'l-Âk mine'l-Evlâd, el-Ġâfil 'an Tağyîni's-Suveri'l-'Asiye 'inde'l-İntikâl fî Dâri'l-Me'âd ve Rucû'i Enfûsihâ ile'l-İnsîfâl ba'de'l-Uluvi bi Musâhabeti'l-Ezdzâd, 63/486-491.

⁶³ Tekammüs: İnsan ruhunun beşeri bir cesetten diğer beşeri bir cesede ölüm yoluyla intikal etmesi anlamına gelir. Dürzî tevhidi akidede cesed veya beşeri cisim, nefis veya ruhun elbisesi konumundadır. Bu elbise Dürzî istilahında "gömlektir" ve ruh bu gömleği doğumla birlikte giyer. Ruh, cesedin ölümü ile birlikte hemen doğan yeni bir cesede intikal eder. Ruh eskimiş olan bu elbisesini ölümle birlikte çıkartarak yeni bir elbise giyer. Bu ameliye devirlerin sonuna yani kıyamete kadar devam eder. Detaylı bilgi için bkz: Şenzyebek, Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları, s. 332-389.

⁶⁴ Resâilü'l-Hikme, er-Risâletü'l-Mevsûme bi Temyîzi'l-Muvahhidîn et-Tai'în, min Hizbi'l-Usâti'l-Fesakati'n-Nakisîn, 66/508-525.

risalenin yazılış gayesi itaat eden Muvahhidleri (Dürzîleri) asi, fasık ve doğru yoldan sapan zümrelerden ayıran özellikleri ortaya koymaktır. Bahaüddin bu gayesini risalede şöyle açıklar:

“İşte bütün bunlar setr devrinin sona ermesinin ve tamamlanmasının işaretleri; el-Kâim el-Hâdi el-İmam'ın (Hamza b. Ali) nurunun ortaya çıkmasının alametleri; ziddi düşüncelerin kendilerine galip gelmesinden sonra bu kötü hallerinin üzerini kapayarak din konusunda iki yüzlülük yapan mülebbislerin inançları için bir açıklamadır. Yine (bu anlatılanlar) onun (Hamza b. Ali'nin) kutsal öğretileriyle gerçekleri açıklayan, bilinçli amellerle onun (Hamza b. Ali) dini öğretilerinin parlaklığında yücelen, el-Akl'ın feyzinden içtikleri yudumlarla dini ve yüce hayırların anlamlarını kendileri için ortaya çıkartan; yakını bilgilerle mutlu bir şekilde kemal (olgunluk) basamaklarında yükselen; tabii karanlığın ıssızlığına büründükten sonra üzerlerine doğan ışıqla mutluluğa ulaşan; fazilet süsleriyle süslenen, yüce nurlarla birleşen, (bu yüce) cevherlerin kemalinden ve akli işlerdeki eğitimlerinden etkilenmiş bir halde olan nefislerin ayırt edilmesi için bir açıklamadır. Bu nefisler, ilahi meskenler memleketinde kendilerinden daha makbul nefislerin (bir mesken) elde etmesi için varlıklarını engellenmiş nefislerden olmazlar. Onlar (ilahi meskenler memleketinde) asırlar boyunca, sonsuza dek kalacaklardır. Bu nefisler mezhebin ve inanılması gereken şeylerin doğruluğuna iman etmekle saflaşır.”⁶⁵

Risalede kıyamet günü ve alametleri ile ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Yine Dürzî tekammüs inancının temelini oluşturan bilgiler de bulunmaktadır. Risalenin üslubundan ve içeriğinden Muktena Bahaüddin'in gerek fırka içerisindeki irtidat hareketlerinden ve gerekse Fatimiler tarafından fırka mensuplarına uygulanan baskıdan iyice bunaldığı anlaşılmaktadır. Bahaüddin'in içinde bulunduğu bu durum risalede yer alan şu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır:

“Ben zayıf bir kulum. Şeytanların bana galip gelmesi sebebiyle Veliyyü'z-Zaman'a (Hamza b. Ali) kaçmak ve seyahat etmek zorunda kaldım ki Hak ehline zulüm edenlere karşı ondan yardım alayım... Nasıl ki Emliha, zındık Yahudilerin zulmünden kaçtı ise ben de onun gibi kaçıyorum...”⁶⁶

19- Min Dûni Kaimi'z-Zemân ve'l-Hâdi ilâ Tâ'ati'r-Rahmân⁶⁷

Risalede yazar ve yazım tarihi hakkında herhangi bir bilgi veya ipucu yoktur. Bu sebeple *Min Dûni Kaimi'z-Zemân* risalesi yazarı meçhul risaleler arasında kabul edilebilir. De Sacy, bu risalenin yazım üslubunun Muktena Bahaüddin'in

⁶⁵ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Temyîzi'l-Muvahhidîn et-Tai'în, min Hizbi'l-Usâtî'l-Fesakati'n-Nakisîn*, 66/512-513.

⁶⁶ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Temyîzi'l-Muvahhidîn et-Tai'în, min Hizbi'l-Usâtî'l-Fesakati'n-Nakisîn*, 66/523-524.

⁶⁷ Resâilü'l-Hikme, *Min Dûni Kaimi'z-Zemân ve'l-Hâdi ilâ Tâ'ati'r-Rahmân*, 67/526-537.

diğer risalelerinden oldukça farklı olduğunu; aynı şekilde risalede Hamza b. Ali'nin isminin bulunduğu yerlerde "radiyellahu anh" ibaresinin geçmesi sebebiyle Hamza b. Ali'ye de ait olamayacağını bildirir.⁶⁸ Resâilü'l-Hikme'yi neşredenler ise risalenin giriş kısmına yazdıkları mukaddimede risalenin yazarının Muktena Bahauddin, üslubun ise açık ve debdebeli olduğunu ileri sürmektedirler.⁶⁹

Risale, Dürzî inançlarının özeti mahiyetindedir. Bu risalede Tanrı'nın insan suretindeki zuhuru; niçin belli aralıklarla tecelli ettiği; tecellilerin niçin farklı insan suretlerinde olduğu; ulvi hududun işlevleri ve akidedeki konumları; diğer varlıklara kıyasla insanoğlunun Tanrı nazarındaki yeri; ruhların tekammüsü; yeryüzündeki insan nüfusunun kıyamete kadar hiç değişmeyeceği ve sabit kalacağı; tekammüle başka bir cesede intikal eden ruhun önceki cesette yaşadıklarını hatırlayıp hatırlayamayacağı (nutuk) gibi hususlar akli ve mantiki delillerle açıklanmaya çalışılmıştır.

20- er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Süllemi Hayati'l-Mûkinîn⁷⁰

Resâilü'l-Hikme nasirleri tarafından risalenin girişine yazılan mukaddimede, bu risalenin yazım üslubu açısından Muktena Bahauddin'in yazdığı diğer risalelerden farklı olduğu, bu sebeple de risalenin ona nispetinin zor olduğu ileri sürülmektedir.⁷¹ Risalede yer alan "...İmamü'z-Zaman ve Kaimü'l-Asr'ın (Hamza b. Ali) ihsanıyla açıklayacağım"⁷² ifadelerinden risalenin Hamza b. Ali'ye de ait olmadığı görülmektedir. Risalenin yazarı hakkında kesin bir kanaate varılamaması sebebiyle bu risaleyi yazarı meçhul risaleler arasında kabul edebiliriz. Risalenin yazılış tarihi hakkında da herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. *Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn* altılı tasnif sistemine göre tanzim edilen Resâilü'l-Hikme metinlerinde 5. cüzün ilk risalesidir.

Risalede Dürzî inançlarının Mantık ilmi kaidelerine dayanılarak, Yunan felsefesinden alıntılarla delillendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Risalede insanın yaratılış amacının "saadetü'l-kusvâ"ya ulaşmak olduğu, buna ulaşmanın yegâne şartının ise Dürzî akidesine iman olduğu bildirilmektedir. Risalede ayrıca Tanrı'nın niçin tecelli ettiği ve tecelli makamı olarak niçin insan suretini tercih ettiği mantiki faraziyelerle ortaya konulmaktadır.

⁶⁸ Bkz. De Sacy, a.g.e., I/CCCCXCIV.

⁶⁹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Min Dûni Kaimi'z-Zemân ve'l-Hâdi ilâ Tâ'ati'r-Rahmân*, 67/526.

⁷⁰ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Süllemi Hayati'l-Mûkinîn*, 69/583-595.

⁷¹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Süllemi Hayati'l-Mûkinîn*, 69/583.

⁷² Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Süllemi Hayati'l-Mûkinîn*, 69/583.

21- er-Risâletü fî Zikri'l-Me'âd ve'r-Redd 'alâ men 'Abbera 'anhü bi'l-Ğalati ve'l-İlhâd⁷³

Bu risalenin yazım üslubu bir önceki *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâtî'l-Muvahhidîn* ve *Süllemlî Hayatî'l-Mûkinîn*⁷⁴ risalesi ile büyük oranda aynılık göstermektedir. Risalede kullanılan lafızlar ve konuları ele alış tarzı felsefidir. Bu sebeple risalenin bir önceki risalede olduğu gibi Muktena Bahauddin'e nisbeti zordur. Risale, yazarı meçhul risaleler arasında kabul edilir. Yine risalede yazım tarihiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Risalede insan nefislerinin aslı, nefis-beden ilişkileri ve bedenden ayrıldıktan sonra nefislerin gideceği yer hakkında felsefi açıklamalar yapılmaktadır. Yazar bu konuları açıklarken Farabi, Pisagor, İsmailî dai Şeyzeri gibi âlimlerin görüşlerini ele alır. Bu görüşlerden bazılarını benimseyerek Dürzî akidesine uyarlarken diğer bazılarını reddeder ve kendi bakış açısını ortaya koyar.

22- el-Mevsûme bi Ehad ve Seb'în Suâl, Se'ele bihâ Ba'zu'l-Müdde'ine'l-Cühhâl ve Eimmeti'l-Cevri ve'd-Dalâl⁷⁵

Muktena Bahauddin tarafından yazılan risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bahauddin bu risalesinde İncil, Tevrat, Kur'an, Şia, Ehli Sünnet, Hz. Muhammed'in hayatı, mantık ve Dürzî tevhid inancı hakkında kitaplardan çıkarttığı ve aklında kalan 71 soruyu gündeme getirir. Muktena, risalenin ilk bölümlerinde bu 71 soruyu şu şekilde sınıflandırır: 10 soru Tevrat'tan; 10 soru İncil'den; 10 Soru Tenzil'den (Kur'an-ı Kerim); 10 Soru te'vilden (Batıniye, İsmailiyye); 10 Soru şeriattten (Ehli Sünnet); 10 soru hadislerden; 10 soru el-Hâkim bi-Emrillah'ın nehyettiği ve terk edilmesini emrettiği şeylerden; 1 soru da akledilen şeylerden (Dürzî akidesi ile ilgili ilk etapta akla gelen mantıkî sorular). Hemen belirtmemiz gerekir ki Bahauddin yukarıda zikredilen konularla ilgili sorduğu sorulardan yalnızca el-Hâkim bi-Emrillah'ın nehyettiği ve terk edilmesini emrettiği şeylerle ilgili 10 soruya kısa açıklamalar getirmektedir. Diğer konularda yalnızca sorular sormakla yetinmiştir.

⁷³ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü fî Zikri'l-Me'âd ve'r-Redd 'alâ men 'Abbera 'anhü bi'l-Ğalati ve'l-İlhâd*, 70/596-607.

⁷⁴ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâtî'l-Muvahhidîn ve Süllemlî Hayatî'l-Mûkinîn*, 69/583-595.

⁷⁵ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Ehad ve Seb'în Suâl, Se'ele bihâ Ba'zu'l-Müdde'ine'l-Cühhâl ve Eimmeti'l-Cevri ve'd-Dalâl*, 73/636-650.

23- el-Mevsûme bi İzâhi't-Tevhîd, limen Tenebbehe min Sünneti'l-Ğafleti ve 'Arafe'l-Hakka ve Ebsarahû ve İsbâti'l-Hucce bi-Burhâni'd-Dîn, ve'r-Redd 'alâ men Eşrake bi'l-Bâri ve Şekke fîhi ve Cehade'l-Hakka ve Elhade ve Enkera⁷⁶

Muktena Bahaüddin tarafından Hamza Senelerinin 22. yılı Zilkade ayında (Zilkade 430/Temmuz 1039) yazılmıştır. Resâilü'l-Hikme metinleri içerisinde yer alan uzun risalelerden biridir. İsminden de anlaşılacağı üzere risalede Dürzî tevhid akidesi deliller ortaya konularak detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Yine risalede "Mecalisü'r-Rahme" denilen ve el-Hâkim bi-Emrillah'ın katıldığı Daru'l-Hikme'deki ilmi toplantılarda yapılan açıklamalar Dürzî tevhidi akide doğrultusunda te'vil edilmektedir. Bahaüddin yazmış olduğu pek çok risalede olduğu gibi bu risalesinde de Dürzî kıyamet inancı ile ilgili detaylı açıklamalarda bulunur. Özellikle kıyametin zamanı, alametleri, o günde el-Hâkim ve Hamza b. Ali'nin Dürzîlerin intikamını alması gibi konularda yapılan açıklamalar dikkat çekicidir. Son olarak risalede davetin ilk ortaya çıktığı dönemlerde Muvahhidlerin karşı karşıya kaldığı sıkıntılardan bahisle fırka mensuplarının gizliliğe önem vermeleri istenmekte, bunun gerekliliği açıklanmaktadır.

24- el-Makâle fi'r-Reddi 'ale'l-Müneccimîn⁷⁷

Muktena Bahaüddin tarafından yazılan ve içerisinde yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmayan risalelerdendir. Bahaüddin bu risalesinde öncelikle müneccimlerin görüşlerini açıklayarak bunların butlanını mantiki delillerle ispat etmeye çalışmaktadır. Bu noktadan hareketle el-Hâkim bi-Emrillah'ın hilafeti döneminde müneccimlik mesleğini yasaklamasının mantiki sebeplerini de ortaya koymaktadır. Risalede ele alınan bir diğer husus nefsin mahiyeti ve türleridir. Filozofların nefsin mahiyeti ile ilgili görüşlerini eleştiriye tabi tutan Bahaüddin, Dürzî inancına sahip olup olmama bakımından nefisleri 3 gruba ayırır: 1- el-Akl'in ışığı ve onun kutsal nurlarıyla cevherleşen nefisler. 2- Hakk'tan saporak tabii karanlıklarda (zulmette) ve rezillik alametlerinde yerleşen bulanmış, kirlenmiş nefisler. Yani mürtedlerin nefisleri. 3- Tevhidi hakikatleri reddeden zıtların nefisleri.⁷⁸

25- er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Bed'i'l-Halk⁷⁹

Muktena Bahaüddin tarafından yazılmıştır. Yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Risale Muvahhidlerden birinin Bahaüddin'e el-Aklü'l-Küllî'den başlamak üzere ruhani âlemin, insan nefislerinin ve cismani âlemin yara-

⁷⁶ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi İzâhi't-Tevhîd, limen Tenebbehe min Sünneti'l-Ğafleti ve 'Arafe'l-Hakka ve Ebsarahû ve İsbâti'l-Hucce bi-Burhâni'd-Dîn, ve'r-Redd 'alâ men Eşrake bi'l-Bâri ve Şekke fîhi ve Cehade'l-Hakka ve Elhade ve Enkera*, 74/651-677.

⁷⁷ Resâilü'l-Hikme, *el-Makâle fi'r-Reddi 'ale'l-Müneccimîn*, 85/752-757.

⁷⁸ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Redd 'ale'l-Müneccimîn*, 85/753.

⁷⁹ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Bed'i'l-Halk*, 86/758-761.

tılışı hakkında sorduğu soruya verilen cevap mahiyetindedir. Dürzî yaratılış inancını özet şekilde ortaya koyması açısından çok önemli bir risaledir. Ancak Dürzî yaratılış inancı tam olarak kavranmadan risalenin anlaşılması oldukça güçtür. Bu sebeple Resâilü'l-Hikme şerhlerinin detaylı olarak şerh ettiği risalelerdendir. Risalede felsefi terimlerin oldukça bol kullanımı dikkat çekicidir.

B- Semavi Dinlerin ve Mezheplerinin İnançlarını Dürzî Akidesi Doğrultusunda Te'vil Eden Risaleler:

Dürzîlik bütün ilahi dinlerin Peygamberlerinin, fırkanın inanç sisteminde "ulvi hudud" olarak isimlendirilen ilk yaratılmış 5 varlığın cismani âlemdeki insani suretleri tarafından eğitildiğini; ancak sonraları bu Peygamberlere ziddi unsurların galip gelmesi sebebiyle hudud tarafından kendilerine öğretilen Dürzî tevhid akidesinin üzerini heva hevesleri doğrultusunda örtterek tahrif ettiklerini ileri sürer. Bu noktadan hareketle, semavi dinlerin kutsal kitapları içerisinde, tahrif edilmiş ve üzeri örtülmüş bir halde de olsa, Dürzî tevhid akidesinin bulunduğu inanılır. İşte Resâilü'l-Hikme'deki pek çok risalede, te'vil yoluyla, semavi dinlerin kutsal kitapları ve dolayısıyla inançları içerisinde "tahrif edilmiş ve üzeri örtülmüş" halde bulunan bu hakikatleri ortaya çıkartmaya çalışmaktadır. Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam Dininin inanç ve ibadetleri ile bunlara kaynaklık eden kutsal kitaplardaki naslar te'vil edilerek gerçek inancın Dürzî tevhid akidesi olduğu ispatlanmaya çalışılır.

I- el-Kitâbü'l-Ma'rûf bi'n-Nakz'l-Hafıyyi ve kad Rufi'a ile'l-Hazreti'l-Lâhûtiyye⁸⁰

Risalenin yazım tarihi ile ilgili olarak hem Hamza Seneleri hem de Hicri Takvime göre tarihlendirme yapılmıştır. Risalede düşülen kayda göre yazım tarihi Hamza Senelerinin I. yılı Safer ayı; Hicri Safer 408'dir. Yazarı açıkça zikredilmese de Hamza b. Ali tarafından yazıldığına dair işaretler vardır. Risalede İslam Dinindeki şahadet, namaz, oruç, zekat, hac, cihat ve velayet erkanları gerek zahiri ve gerekse batını her iki anlamlarıyla neshedilmektedir. Yine bu risalede Dürzî tevhid akidesi, el-Hâkim bi-Emrillah'ın ulûhiyeti, Hamza b. Ali'nin imameti Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerin tevîl edilmesiyle ispatlanmaya çalışılmaktadır. M. Kamil Hüseyin risalede yer alan iki beytin H. 470'de yaşayan el-Müeyyed eş-Şirazi'nin kasidesinden alıntı olduğunu ileri sürerek risaleye sonradan eklemeler yapıldığını iddia etmektedir.⁸¹

⁸⁰ Resâilü'l-Hikme, el-Kitâbü'l-Ma'rûf bi'n-Nakz'l-Hafıyyi ve kad Rufi'a ile'l-Hazreti'l-Lâhûtiyye, 6/49-63.

⁸¹ Bkz. Hüseyin, a.g.e., s. 91.

2- el-Ğâye ve'n-Nasîha⁸²

Hamza Senelerinin 2. yılı Rebiülahir ayında (Rebiülahir 410/Ağustos 1019) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Bu risale pek çok Kur'an-ı Kerim ayetinin Dürzî akidesi doğrultusunda tevil edilmesi yönüyle dikkat çekmektedir. Tevillerde ağıdalı bir üslup kullanılmıştır. Bu tevillerle Hamza b. Ali en son ve en gerçek akidenin Dürzî akidesi olduğunu ve ruhani hududun ilki olan el-Aklü'l-Küllî'nin son nasuti sureti olarak kendisinin imametini ispatlamaya çalışmaktadır. Risale Hamza b. Ali'nin ed-Derezi ve taraftarlarına bakış açısını yansıtmaya açısından da önemlidir.

3- er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kostantiniyye el-Menfezetü ilâ Kostantîn Mütemelliki'n-Nasrâniyye⁸³

Muktena Bahaüddin tarafından Hamza Senelerinin 11. yılı Safer ayında (Safer 419/Mart 1028) yazılmıştır. Bahaüddin bu risaleyi Bizans İmparatoru II. Romanos'un (Romain II) oğlu VIII Konstantin'e (Constantin VIII) yazmıştır. Bahâüddîn bu risaleyi yazma amacını şu şekilde açıklar: "Amacım Hıristiyan yolunun gerçeklerini çürütmek değildir. Ben sadece ilahi emirlerin anlamlarının marifetini araştırma ve onlara İncil naslarını anlama hususundaki yanlışlıklarını açıklama konusunda dindar, fazilet ehli kimselerin yazdıkları şeyleri örnek aldım. Onlar İncil'de kendilerine bildirilen hakikatleri yanlış yorumladılar ve bu yanlışa iman ettiler. Onlar el-Bânî'nin yaratıcı ma'bud olduğu inancına davette bulunurlarken aynı zamanda onu "adem" bir varlık yaptılar. "es-Seyyidü'l-Mesih" birleşik kelimesinin anlamına vakıf olamadılar ve onu (Hz. İsa) yücelttiler. Bu risale onların tümüne gönderilen huccete icabet etmeleri için bir uyarıdır."⁸⁴

Üslubu oldukça yumuşak olan bu risalede Hıristiyan topluluğuna ve din adamlarına da hitap edilmektedir. *el-Kostantiniyye* risalesi önce Yuhanna İncili'nde anlatılan Hz. İsa'nın Kudüs'teki tapınaktan bütün satıcıları kovması hadisesini ele alır. Buna göre Hz. İsa Kudüs'teki tapınaktan satıcıları kovar. Orada bulunan Yahudiler Hz. İsa'dan bir mucize göstermesini isterler. Hz. İsa da onlara "Bu tapınağı yıkın, 3 günde onu yeniden kuracağım" der. Yuhanna İncili'nde Hz. İsa'nın tapınaktan kastının kendi bedeni olduğunu, bu kastın öğrencileri tarafından ölümden dirildiği zaman anlaşıldığını bildirir.⁸⁵ Bahaüddin, Yuhanna incilindeki Hz. İsa'nın bedeninin kastedildiği tapınağın 3 günde tekrar yapılması olayından yola çıkarak

⁸² Resâilü'l-Hikme, *el-Ğâye ve'n-Nasîha*, 10/83-96.

⁸³ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kostantiniyye el-Menfezetü ilâ Kostantîn Mütemelliki'n-Nasrâniyye*, 53/382-399.

⁸⁴ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kostantiniyye el-Menfezetü ilâ Kostantîn Mütemelliki'n-Nasrâniyye*, 53/392.

⁸⁵ Bkz. İncil, Yuhanna II. Bölüm.

bu inşanın ilk gününün Hz. İsa dönemi olduğunu, ikincisinin Yuhanna İncili'nde⁸⁶ Faraklit olarak bahsedilen dönemin Hz. Muhammed dönemi olduğunu, üçüncü günün ise Zebur, İncil, Tevrat ve Kur'an'ın batınında bulunan tevhidi hakikatlere iman etmeye insanları davet eden Hamza b. Ali'nin kıyımı olduğunu bildirir ve Hıristiyan âlemini onun davetini kabul etmeye çağırır.⁸⁷ Bahauddin bu risalenin devamında aynı yoldan devam ederek İncil'den pek çok ayeti tevhidi hakikatlerin zuhuruna te'vil etmekte ve Hıristiyanları kendi davetlerine iman etmeye çağır-maktadır.⁸⁸

Muktenâ Bahauddîn'in *el-Kostantiniyye* risalesindeki iddiaları Hıristiyanları etkilemiştir. Bu sebeple Bizans İmparatorluğu Muvahhid cemaatini Hıristiyanlığa karşı bir tehlike olarak algılamış ve Halep civarında ikamet eden Dürzîleri baskı altına alarak onları dağlara ve çöllerde sürmüştür.⁸⁹ Bu baskılardan bunalan Muktenâ Bahauddîn Hıristiyan cemaatine iki risale daha gönderir. Bu risalelerin üslubu ise *Kontantiniyye* risalesindeki üsluptan çok daha sert ve tahkirlerle doludur.

4- el-Mevsûme bi'l-Mesîhiyye ve Ümmü'l-Kalâidi'n-Nüsûkiyye ve Kâmi'atü'l-'Akâidi'ş-Şirkiyye⁹⁰

Muktenâ Bahâuddîn tarafından Hıristiyanlara yönelik yazılmış olan ikinci risaledir. Risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu risale bütün Hıristiyanlara hitap etmektedir ve ana temasını "Mesihü'l-Hakk" yani gerçek Mesih'in Hamza b. Ali olduğu iddiası oluşturur. Bahâuddîn, İncil'den pek çok pasaj aktararak onun öğretilerinin aslında Hamza b. Ali'ye işaret ettiğini ve gerçek Hıristiyanların kendi Mesihleri ile Mesihü'l-Hak'ı birbirinden ayırması gerektiği üzerinde durur. Bizans İmparatorluğunun *el-Kostantiniyye* risalesinin sonucu olarak Dürzîlere karşı baskısını arttırması sebebiyle bu risalenin üslubu *el-Kostantiniyye'den* daha sert ve eleştireldir.

⁸⁶ Bkz. Yuhanna 14/28-31.

⁸⁷ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kostantiniyye el-Menfezetü ilâ Kostantîn Mütemelliki'n-Nasrâniyye*, 53/386-387.

⁸⁸ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kostantiniyye el-Menfezetü ilâ Kostantîn Mütemelliki'n-Nasrâniyye*, 53/382-399.

⁸⁹ Bkz. Sîrîn, Hâmid, *Mesâdiru'l-Akâidetü'd-Dürzîyye*, Lübnan 1985, s. 217.

⁹⁰ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi'l-Mesîhiyye ve Ümmü'l-Kalâidi'n-Nüsûkiyye ve Kâmi'atü'l-'Akâidi'ş-Şirkiyye*, 54/400-416.

5- er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'akkubi ve'l-İftikâd li Edâi mâ Bakıye 'aleynâ min Hedmi Şer'ati'n-Nasâra el-Fesakati'l-Ezdâd⁹¹

Muktena Bahaüddin tarafından tarihsiz olarak yazılmıştır. De Sacy, Bahaüddin'in bu risaleyi *el-Kostantiniyye* risalesinin muhatabı olan VIII. Konstantin'in kızı Zoe'nin kocası Mihail IV'e (Michel Paphlagomien) gönderildiğini bildirmektedir.⁹² Mihail IV'ün tahta çıkış tarihi ise 11 Nisan 1034'tür. Bu noktadan hareketle *et-Te'akkubi ve'l-İftikâd* risalesinin M. 1034 senesinden sonra yazıldığını söyleyebiliriz.

Hıristiyan inançlarını nesh ve Dürzî akidesi doğrultusunda tevil etmeye yönelik olarak Bahâüddîn tarafından kaleme alınan üçüncü risaledir. Bahâüddîn bu risalesini tevhidi hakikatleri tebliğ ettiği Hıristiyan âleminden, özellikle de Hıristiyan din adamlarından bu tebliği sebebiyle uğramış olduğu baskılardan bunalmış bir ruh hali içerisinde yazdığından olsa gerek üslup olarak oldukça serttir ve pek çok hakaret içeren ifadelerle doludur. Üslup yönünden *el-Mesîhiyye* risalesi ile paraleldir. *et-Te'akkub ve'l-İftikâd* risalesi *el-Kostantiniyye* ve *el-Mesîhiyye* risalesini tamamlar mahiyetindedir. "er-Risâletü'n-Nuraniyye" olarak da isimlendirilen⁹³ bu risalede de İncil'den yapılan pek çok alıntı ile Hıristiyan inançları ortaya konulmakta, daha sonra da bu pasajlar tevhidi öğretiler çerçevesinde te'vil edilmektedir. *el-Mesîhiyye* risalesinde olduğu gibi bu risalede de ana tema Hamza b. Ali'nin Mesihü'l-Hak olduğu iddiasını ispatlamaktır.⁹⁴

Muktena Bahaüddin'in *el-Kostantiniyye*, *el-Mesîhiyye* ve *et-Te'akkub ve'l-İftikâd* risalelerinde ortaya koyduğu Hıristiyan inançlarına dair bilgiler bazı araştırmacılar tarafından onun "mürted bir Hıristiyan"⁹⁵ olduğu yönünde yorumlamaların yapılmasına sebep olmuştur.

6- el-Mevsûme bi Risâleti't-Tebyîn ve'l-İstidrâk li Ba'zı mâ lem Tüdrikhü'l-'Ukûl fî Keşfi'l-Küfri'l-Mahcûb mine'l-İlhâdi ve'l-İşrâk⁹⁶

Muktena Bahaüddin tarafından Hamza Senelerine göre 13 Zilkade 21 (13 Zilkade 429/ 17 Ağustos 1038) senesinde yazılmıştır. Bahaüddin bu risalesini Kur'an'ın özünü tevhidi hakikatlerin oluşturduğunu ancak bu hakikatlerin nâtik, esas ve daha sonra da Müslüman dilciler, nahivciler tarafından nasıl örtüldüğünü

⁹¹ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'akkubi ve'l-İftikâd li Edâi mâ Bakıye 'aleynâ min Hedmi Şer'ati'n-Nasâra el-Fesakati'l-Ezdâd*, 55/417-432.

⁹² Bkz. De Sacy, a.g.e., 1/CCCCCLXXXIX.

⁹³ Bkz. Hüseyin, a.g.e., s.96.

⁹⁴ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'akkubi ve'l-İftikâd li Edâi mâ Bakıye 'aleynâ min Hedmi Şer'ati'n-Nasâra el-Fesakati'l-Ezdâd*, 55/417-432.

⁹⁵ Bkz. De Sacy, a.g.e., 1/CCCCCLXXXIX.

⁹⁶ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti't-Tebyîn ve'l-İstidrâk li Ba'zı mâ lem Tüdrikhü'l-'Ukûl fî Keşfi'l-Küfri'l-Mahcûb mine'l-İlhâdi ve'l-İşrâk*, 71/608-622.

açıklamaya hasretmiştir. Yazar risalede öncelikle Kur'an'da birbiriyle çelişkili gör-
düğü ayetleri zikrederek bunların te'villerini yapar. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de
neshedilen ayetler üzerinde durur ve bunları Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çelişkileri
olarak zikreder. Bahaduddin bu açıklamaları yaptıktan sonra ikinci aşamada
Kur'an'daki bazı ayetlerin aslında Ehlü'l-Hakk'la (Dürzilikle) ilgili olduğunu ancak
Hz. Muhammed'in onları kendisine ve kendinden önce gelmiş olan nebilere izafe
ettiğini ileri sürerek tahrif bile edilmiş olsa Kur'an'da tevhidi hikmet kırıntıları
olduğuna işaret eder ve Hz. Muhammed'i "Vallahi o hakkı yaymakla emredildi
ancak onu gizledi. Böylece de tevhid hususunda (tevhidi yaymak hususunda)
kendisinden alınan misaka muhalefet etti ve onu inkâr etti."⁹⁷ sözleriyle Peygam-
ber Efendimizi Dürzî akidesini heva ve hevesleri doğrultusunda çarpıtmakla ve
üzerlerini örtmekle itham eder. Bu noktadan hareketle Kur'an'da yer alan Hz.
Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb kıssalarının hakikatleri yansıttığını, zikredilen nebilerin
Dürzî akideye sadık peygamberler olduğu iddia edilir. Yine Bahauddin tarafından,
Hz. Muhammed tarafından üzeri örtülmeye çalışılan tevhidi hakikatleri yansıttığı
iddia edilen pek çok ayet te'vil yoluyla kendine göre gerçek anlamına oturtulma-
ya çalışılmıştır.

7- er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-İsrâiliyye, ed-Dâmiğa li-Ehli'l-Leded ve'l- Cuhûd, 'A'ni'l-Keferati min Ehli Şerâti'l-Yehûd⁹⁸

Risalede yazarın ismi açıkça zikredilmese de 54. ve 55. risalelere yapılan
atıflardan bu risalenin Muktena Bahauddin'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Yazım
tarihi ile ilgili herhangi bir tarih düşülmemiştir. Muktenâ Bahauddin bu risalesinde
Yahudi inançlarını ele alarak onların yanlışlarını, küfre düştikleri hususları açıkla-
makta, Yahudilerin inkâr ve sapkınlıklar ile "Mesihü'l-Hak" olarak isimlendirdiği
Hamza b. Ali'nin davetine icabet etmekten yüz çevirme sebeplerini ortaya koy-
maktadır. Bu risalede butlanı ispat edilmeye çalışılan Yahudi inançlarının başında
Hz. Musa ve Yahudi şeriatının Tanrı tarafından gönderilmiş son Peygamber ve
son şeriat olduğu, onlardan sonra herhangi bir şeriat ve nebi gelmeyeceği inancı
gelmektedir. Önceki risalelerde Tanrı'nın el-Hâkim bi-Emrillah suretindeki tecellisi
ile diğer dinlerin neshedildiği iddiasının ispatında kullanılan metot bu risalede de
geçerliliğini korumuştur. Bahâuddin Tevrat'tan alıntılar yaparak bu alıntıları Dürzî
Tevhidi akideye göre yorumlamaktadır. Ona göre Tevrat Musa tarafından tahrif
edilmiştir. Tahrif edilmeden önce tevhidi hikmetleri ortaya koyan bir kitaptır. Bu
risalenin sonunda Bahauddin Tevrat'ın aslını oluşturan tevhidi hikmetlerin el-
Hâkim bi-Emrillah devrinde Hamza b. Ali eliyle ortaya çıktığından dolayı hüküm-

⁹⁷ Resâilü'l-Hikme, el-Mevsûme bi Risâletü'l-Tebyîn ve'l-İstidrâk li Ba'zî mâ lem Tüdrikhü'l-'Ukûl fî Keşfi'l-
Küfri'l-Mahcûb mine'l-İlhâdî ve'l-İşrâk, 71/610.

⁹⁸ Resâilü'l-Hikme, er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-İsrâiliyye, ed-Dâmiğa li-Ehli'l-Leded ve'l-Cuhûd, 'A'ni'l-Keferati
min Ehli Şerâti'l-Yehûd, 72/623-635.

lerinin iptal olduğunu bildirmektedir. Risale Muktena Bahauddin'in Yahudi inançları ve Tevrat hakkında derin bir bilgi birikimine sahip olduğunun açık bir göstergesidir.

8- Zikrû'r-Redd 'alâ Ehli't-Te'vil Ellezîne Yûcibûne Tekrâra'l-Âlihe fi'l-Akmisati'l-Muhtelif⁹⁹

Bu risale altılı tasnif sistemine göre tanzim edilen Resâilü'l-Hikme metinleri içerisinde 5. cüzün son risalesidir. Risalede yazar hakkında herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Her ne kadar Resâilü'l-Hikme metinleri içerisinde Muktena Bahauddin'in risalelerinin yoğun olduğu bölüm içerisinde yer alsada üslup olarak Bahauddin'in risalelerinden farklıdır. Bu sebeple risale yazarı meçhul risaleler arasında kabul edilir. Risalede yazılış tarihi ile ilgili de herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Risalede Ehlüt-Te'vil olarak isimlendirilen Batiniyye'nin ilahi tecelli ve nefisler konusundaki görüşlerini ele alınır. Yazar Ehlüt-Te'vil'in Tann'nın yeryüzünde farklı insani suretlerde tecelli ederek sürekli bulunduğu yönündeki görüşünün O'nun adaletine zeval getirdiğini söyler ve buradan hareketle Dürzî inancındaki Tann'nın bir tecelli edip bir gaybete girmesinin daha adil olduğunu delilleriyle ispatlamaya çalışır. Risalede üzerinde durulan diğer bir konu ise nefis-beden ilişkisidir. Yazar özellikle İsmaililiğin bu konu üzerinde ileri sürdüğü iddiaları eleştiriye tabi tutar.

Bu risalede ele alınan bir diğer konu ise Dürzî tekammüs inancıdır. Üslup olarak Ehlüt-Te'vil'in (Bâtiniyye) insan ruhu ve bunların farklı suretlere geçiş yapması ile ilgili görüşleri tenkide tabi tutularak Dürzî tekammüs nazariyesinin esasları ortaya konulmaktadır. Müellife göre nefislerin Tann ve tevhidi hakikatler hakkında bilgi elde ederek saadetül-kusvaya ulaşmasının tek yolu insan bedeni ile birliklik kurmasıdır. Bu sebeple nefislerin bedenlerden müstakil ayrı bir varlığı yoktur.

C- Muamelatla İlgili Risale:

Günümüzde Dürzî toplumunun kendine has hukuki sistemi bulunmaktadır. Bu hukuk sisteminin temelini Resâilü'l-Hikme içerisinde yer alan risalelerin konu ile ilgili ortaya koyduğu hükümler oluşturmaktadır. Resâilü'l-Hikme mecmuası içerisinde muamelat konusuna yoğunlaşan bir risale bulunmaktadır.

⁹⁹ Resâilü'l-Hikme, Zikrû'r-Redd 'alâ Ehli't-Te'vil Ellezîne Yûcibûne Tekrâra'l-Âlihe fi'l-Akmisati'l-Muhtelif, 75/678-683.

Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf¹⁰⁰

Risalede yer alan “Abd'il-Muhtar'dan bütün dai kardeşlerine” ifadesinden yazarın Şeyhü'l-Muhtar olarak vasıflandırılan¹⁰¹ Lahik tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Risalenin yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Risalede evlilik ve boşanmanın şartlarıyla miras dağılımı hakkında açıklamalar mevcuttur. Günümüz Dürzîleri bu risalede yer alan Ahval-i Şahsiyye ile ilgili hükümlerle amel etmektedir.

SONUÇ

Resâilü'l-Hikme Dürziler tarafından içerisinde herhangi bir hata ve yanlışlığın bulunmadığına inanılan risalelerden meydana gelen bir koleksiyondur. Her ne kadar bu koleksiyonun risalelerin tümünü içermediği iddia edilse de günümüzde fırkanın din anlayışının yegâne kaynağı konumundadır.

Resâilü'l-Hikme'nin içerisinde bulunan risaleler yazılış gayesi ve içeriği bakımından 13 farklı başlık altında tasnif edilebilir. Bu başlıkların tümü incelendiği zaman risalelerin yazılış gayesi ve içeriğinin tarihsel konjonktüre göre değiştiği görülmektedir. Mesela, fırkanın iç ve dış sorunlarla boğuştuğu bir dönemde Dürzî davetinin liderliğini üstlenen Muktena Bahauddin tarafından yazılan risalelerin daha çok “Tevbih”, Mükatebe ve Menşur” türünde olduğu görülmektedir. Buna karşılık el-Hâkim bi-Emrillah'ın hilafet makamında olduğu ve dolayısıyla fırka üzerindeki iç ve dış baskıların oldukça az olduğu dönemde kaleme alınan risalelerin ise daha çok Dürzîliğin din anlayışını açıklamak gayesiyle yazıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

ABÛ İZZEDDİN, Nejla M., *The Druzes A New Study of Their History, Faith and Society*, Leiden 1984.

BAĞLIOĞLU, Ahmet, “Dürzîliğin Temel Kaynakları: Dürzi Risaleleri”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Elazığ 2003, ss. 179-197.

BEDEVÎ, Abdurrahmân, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979.

CEVİZCİ, Ahmet, “Ezoterik”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999.

DE SACY, Silvestre, *Exposé De La Religion Des Druzes*, Paris 1838.

FİRRO, Kais M., “Druzes”, *Encyclopaedia of the Qur'an*, Brill 2001, 1/554-557.

HÜSEYİN, Muhammed Kamil, *Tâifetü'd-Dürûz Târîhuhâ ve Akâidühâ*, Kahi-re 1960.

¹⁰⁰ Resâilü'l-Hikme, *Şartu'l-İmâm Sahibü'l-Keşf*, 25/221-222.

¹⁰¹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü Lâhiki't-Taklîd'i-Ewel ile Ş-Şeyhi'l-Muhtâr*, 45/345-348.

MAKAREM, Sami Nasib, *The Druze Faith*, New York 1974.

MUHAMMED Halil Paşa, et-Tekammüs ve Esrârü'l-Hayat ve'l-Mevt fi Davi'n-Nassi ve'l-İlmi ve'l-İhtibâr, Beyrut 1992.

es-SA'DÎ, Nebîh Mahmud, Mezhebü't-Tevhid (ed-Dürzîyye) fi Makâlâti Aşer, Dimeşk 1993.

SÎRÎN, Hâmid, Mesâdirü'l-Akîdeti'd-Dürzîyye, Lübnan 1985.

ŞENZEBEK, Aytekin, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008.

YASİN, Enver- es-Seyyid, Vâil- Seyfullah, Bahâuddîn, *Bejne'l-Akl ve'n-Nebiy*, Paris 1981.

DÜRZÎ KUTSAL METİNLERİ İÇERİSİNDE YER ALAN BAZI RİSALELERİN TASNİF VE TAHLİLİ

Resailü'l-Hikme, Dürzî fırkası tarafından kutsal kabul edilen III risaleden oluşan koleksiyona verilen bir isimdir. Fırkanın ezoterik bir yapıya sahip olması, Resailü'l-Hikme metinlerinin yüzyıllar boyunca özel mahfillerde gizlenmesine sebep olmuştur. Bilindiği kadarıyla risaleler, 1700'lü yıllarda Suriyeli bir doktorun Fransa Kralı XIV. Louis'e hediye ettiği Resailü'l-Hikme mecmuası ile gün yüzüne çıkmıştır. Koleksiyon içerisinde yer alan risaleler "yazılış gayesi ve içeriği" yönüyle 13 farklı kategoride ele alınabilir. Kategorilerin tümünü incelemek bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Bu sebeple makalemizde bu kategorilerden yalnızca üçü incelenecek; risalelerin yazılış gayesi ve içeriği hakkında kısa açıklamalar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Resailü'l-Hikme, Dürzilik, İslam Mezhepleri, Hamza b. Ali.

CATEGORIZATION AND EVALUATION OF SOME TREATISES FROM DRUZE HOLY TEXTS

Rasail al-Hikma is the name of collection which is believed to be holy by the Druze Sect and is made up of III treatises. Through out the centuries, because of the Druze Sect have an esoteric character, texts of Rasail al-Hikma had been hidden in the special gathering places. As far as is known, treatises show up with collection of Rasail al-Hikma which was presented to King of France Louis XIV, by a Syrian Doctor in the XVIIIth century. Treatises in the collection can examine 13 different categories with regard to "content and purpose of writing". To examine all of the above categories exceeds the limits

of an article. Therefore, only three of these categories are going to be examined in this article; short descriptions will be made about the purpose of treatises' writing and their contents.

KeyWords: Rasail al-Hikma, Druze, IslamicSects, Hamza b. Ali.